

KUML
2015

KUML 2015

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Dreipassen – en magisk genstand?

AF KAREN MARGRETHE HORNSTRUP

Under udgravning i 1997 af en brandgrube ved Bilstrup nær Skive dukkede en lille bronzegenstand op, som bestod af tre sammenloddede ringe, en såkaldt dreipass (fig. 1).¹ Da det øvrige gravgods på ingen måde antydede, hvilken funktion den havde haft og heller ikke bidrog med en sikker datering, har jeg efterfølgende søgt efter oplysninger om denne lille smykkelignende genstand.

Dreipassen er en relativ sjælden genstandstype, og det har vist sig, at den aldrig har fået en særskilt behandling, selvom den var udbredt fra Østfold i Norge til Veneto i Norditalien og vel at mærke igennem en lang periode, der strækker sig fra midten af yngre bronzealder til begyndelsen af jernalderen. Dreipassen er afbildet i mange fundkataloger, men de emner, der diskuteres i spredte notitser, omfatter kun dens udbredelse, kontekst og datering.² På grundlag af fund fra såvel Norden som det øvrige Europa vil jeg her forsøge at belyse dens anvendelse, og om den havde en betydning som religiøst symbol eller måske snarere var forbundet med magiske kræfter.

Definition, udbredelse og datering

Formmæssigt er dreipassen nærmest tidløs, og den kunne sagtens ligge i en smykkebutik i dag, uden at særlig mange ville forbinde den med oldtiden. De manglende kronologiske aftryk har da også voldt problemer, fordi de fleste eksemplarer stammer fra grave, som er vanskelige at datere eller er indleveret til museerne uden oplysninger om fundforhold. Sophus Müller gav i 1891 en udmærket beskrivelse af dreipassen: “Tre under en Trekant sammenstillede Bronzeringe”,³ men desværre uden en typebetegnelse, og det er sikkert forklaringen på, at den igennem mange år er blevet tildelt så forskelligartede navne som ring, smykke af tre sammenloddede ringe, sammenstøbte ringe, tre sammenhængende ringe, en i trekant sammenstøbt ring, ring dannet af tre sammenhængende ringe, trepassing, triskele og remfordeler. Men i 1971 introduceredes det tyske navn, dreipass, som nu er standardbetegnelsen.⁴

Fig. 1. Dreipassen fra Bilstrup. – Foto: Ivan Andersen, Museum Salling.

The trefoil from Bilstrup.

Dreipassen, hvis størrelse varierer mellem ca. 2,5 og 5 cm, er almindeligvis fremstillet af bronze. I de fleste tilfælde er ringene loddet sammen, men der er også udgaver, som er støbt i ét. Hertil kommer et eksemplar af sandsten⁵ samt et mindre antal temmelig makabre stykker, der omtales senere, og som har vist sig at være udskåret af menneskekranier. Endvidere kan nævnes, at der foreligger særtypen af metaludgaven, bl.a. hvor de tre ringe er forbundet med små stænger, men de er udeladt her.

Dreipassen kendes fra både grave og depoter, men langt de fleste er fra gravfund. I Danmark er den fundet i det meste af landet, jf. kataloget og fig. 2, og på europæisk plan kendes den fra Norge, stort set hele det nuværende Tyskland foruden Slovakiet, Ungarn, Schweiz, Nordfrankrig og Norditalien.⁶

I Danmark anvendte man dreipassen igennem en periode på ca. 500 år, idet den er repræsenteret i Voldtofte depotet fra bronzealderens periode V og Falling depotet fra førromersk jernalders periode I.⁷ I Tyskland blev den brugt i samme tidsrum,⁸ men i Ungarn kendes den rent faktisk fra et depotfund, som dateres til Kurd-horisonten svarende til periode IV i Norden.⁹ I de øvrige lande ligger dateringerne inden for det tidsrum, som svarer til bronzealderens periode VI - tidlig førromersk jernalder. Et af de spørgsmål, der har været diskuteret gentagne gange er om dreipassen i begyndelsen kun blev nedlagt i depoter for senere også at blive anvendt som gravgods.¹⁰ De sikkert daterede gravfund er udelukkende fra periode VI og periode I, men eftersom mange gravfund er vanskelige at datere, kan spørgsmålet ikke afklares på det aktuelle grundlag.

Fig. 2. Kort med angivelse af dreipåse i Danmark. – Tegning: forfatter.

Fig. 2. Finds of trefoils in Denmark.

Import eller lokalproduktion

Det er karakteristisk, at dreipassens form er den samme, uanset hvilken af perioderne den tilhører, og uanset om den er fra Nord- eller Sydeuropa. Ifølge en traditionel tankegang kunne man derfor antage, at dreipassen blev fremstillet ét bestemt sted, selvom den teknologisk set er uhyre simpel og ikke har krævet særlig ekspertise at fremstille, men der er rent faktisk et bevis på lokalproduktion. I en grube med støbeaffald, der er udgravet i Otterup på Nordfyn i 1988, fremkom en dreipass med støberester, og det øvrige materiale bestod af lidt smeltet bronze, fragmenter af støbeforme og digler, ildskørnede sten, flint, husdyrknogler, muslingeskaller, en udbanket bronzestang, en benpren og en hjortetaksoxe samt keramikskår fra periode VI (kat.nr. 11). Dette vigtige fund antyder, at dreipassen blev produceret mange steder, hvilket yderligere bekræfter dens særlige betydning i Europa igennem et langt tidsrum.

Nordiske fund

I det følgende skal der foretages en kort gennemgang af to af de væsentligste gravfund fra Norden, og i denne sammenhæng må fundet fra Bilstrup fremhæves, fordi det er den eneste danske grav, der er udgravet professionelt. Bilstrup er en lille gravplads i nærheden af Skive i Viborg amt, hvor der bl.a. fremkom fire brandgrave, og de tre er med sikkerhed fra begyndelsen af periode I.¹¹ Den omtalte grav, der måske er fra samme periode, var en velbevaret brandgrube, hvor gravgodset foruden dreipassen bestod af ringfragmenter, dels af armringe, dels af en formodet øskenring foruden en bronzesnoning, en spiral af tyk tråd, stilken af en jernnål, et lille hankekar samt et stykke biotit (en bjergart) (fig. 3). Fra Norge kendes et enkelt men til gengæld professionelt udgravet fund fra den kendte gravplads Gunnarstorp i Østfold. Graven indeholdt en ildspåvirket, deformeret bronzearmring foruden en dreipass, og en C14-datering placerer fundet i periode VI.¹² Samtlige nordiske fund fremgår af kataloget, herunder depotfundene fra Voldtofte og Falling.

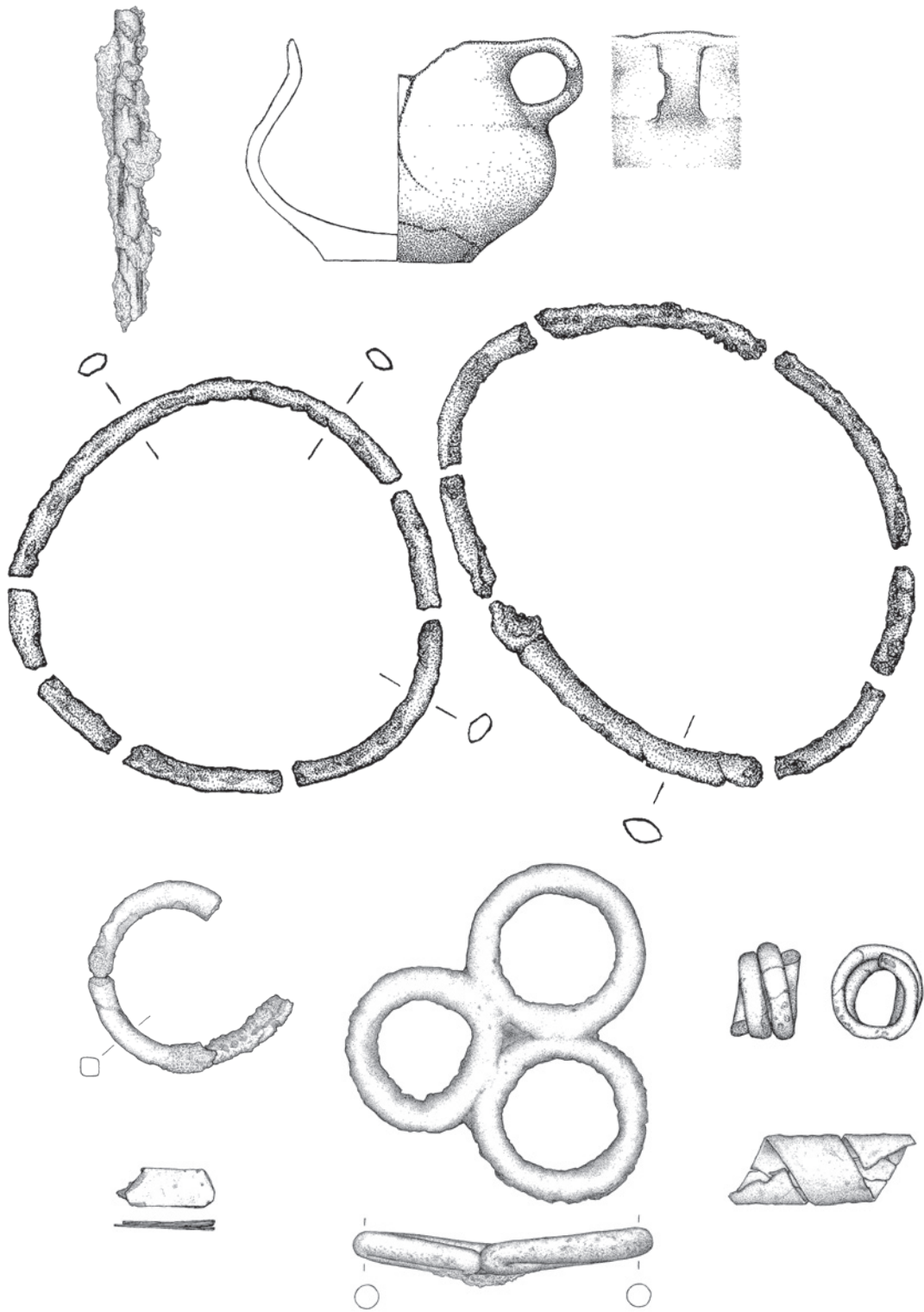
Relation til køn

Dreipassen opfattes almindeligvis som et smykke, men det er også foreslået, at den udgjorde en del af bælteudstyret.¹³ Det første skridt i retning af en funktionsbestemmelse er at få afklaret, om dreipassen findes i både mands- og kvindegrave. Antropologiske analyser ville være en stor hjælp i denne forbindelse, men der findes kun en enkelt, nemlig fra Bilstrupgraven, og den viser, at det er en voksen person, men materialet tillod ikke en kønsbestemmelse.¹⁴ I stedet for skal en analyse af fundkombinationer belyse relationen til køn, og i tabel 1 er de nordiske gravfund anført. Heraf fremgår, at dreipassen kun forekommer i grave med smykker af en karakter, der opfattes som kvindeudstyr. I fire af gravene findes armringe, og i en enkelt grav ligger nogle fragmenter, der formodentlig er af en snoet halsring. Det kan ikke udelukkes, at enkelte af disse er barnegrave, f.eks. graven fra Gåsdal, idet edsringens indvendige diameter kun er 5 cm (fig. 4).

Spørgsmålet er nu, om dreipassens tilknytning til kvinder kun var gældende i Norden. Det har været muligt at opspore kombinationsfund fra Tyskland,

Fig. 3. Gravgodset fra grav VII, Bilstrup, Skive ls.: hankekar (skala: 1:2), jernnål, armringe, bronzespiral, dreipass, dia. ca. 5 cm, bronzesnoning samt biotit (skala: 1:1). – Tegning: Jeppe Boel Jepsen.

The grave goods from grave VII, Bilstrup, Skive: handled vessel (scale: 1:2), iron pin, arm rings, bronze spiral, trefoil (c. 5 cm in diameter), bronze coil and biotite (scale: 1:1).

Lokalitet	Følgegenstande	Gravtype	Datering	Litteratur
Bilstrup	Armring(e), bronzesnoning, bronzespiral, fragm øskenring?, jernnål, biotit, lerkop	Brandgrube	Per VI-I	Kat. nr. 1, fig. 3.
Gåsdal	Edsring	Urne	Per. V-VI	Kat. nr. 6, fig. 4.
Vammen	Edsring	Brandgrav	Per. V-VI	Kat. nr. 2.
Gedsted	Fragm. af snoet halsring, bronzeperler af ombøjet blik, flad bronzering, øskenring med tværstillet øsken, evt. krølhovednål	Urne	Per. VI?	Kat. nr. 3.
Gunnarstorp, Østfold, Norge	Armring	Brandgrav	Per VI	Wangen 1998, s. 159-60

Tabel 1. Fundkombinationer med dreipass. Grave fra Norden.

Finds combinations with trefoil. Scandinavian graves.

Fig. 4. Dreipass, edsring af bronze (skala: 1:1) og urne (skala: 1:4). Gåsdal, Sønder Borris sogn, Ringkøbing amt. – Foto: forfatter.

Trefoil, bronze oath ring (scale: 1:1) and urn (scale: 1:4). Gåsdal, Sønder Borris parish, Ringkøbing county.

Frankrig og Italien, og dateringerne ligger nogenlunde på linje med de nordiske (tabel 2). Selvom dreipassen findes i et stort antal tyske grave, er der kun medtaget tre fund, og det er der flere grunde til. Langt de fleste blev nedlagt uden følgegenstande, og et andet forhold, som ikke er helt uvæsentligt, er, at

	Lokalitet	Følgegenstande	Gravtype	Litteratur
Tyskland				
	Wulferstedt A, Kr. Oschersleben, Sachsen	Jernkniv, to trådringe, to bikar (husurne)	Urne	Behn 1924, s. 20, Taf. 5c; 6a.
Grav 83	Dreitzsch, Kr. Pössneck	Blikarmring, spiralruller af smalt bronzebånd, fragm. bronzebånd, smeltet bronze.	Urne	Simon 1972, s. 31, Taf. 19, 13-19; Pauli 1977, s. 77f.
Grav 233	Jevenstedt	Rørformet bøjet blikstykke af bronze.	Urne	Hingst 1974, s. 91, Taf. 24.
Nordfrankrig				
Grav 42	Chouilly	Hestetand, hundetand, perle af keramik, fragm. bronzegenstande samt dreipass. (Alle genstande anbragt på brystet. Iflg. Pauli kvinde på grundlag af gravgodset).	Jordfæste	Pauli 1975, s. 69f
Grav 141	Chouilly	Hals- og armringer, to hundetænder, sten med hul samt dreipass. (Hals- og armringer placeret ved knæene. Det øvrige på venstre skulder).	Jordfæste	Pauli 1975, s. 69f
Grav 56	Villeneuve-Renneville	To bronzehalsringe, fragm. jernhalsring med min. 23 glasperler, to armringer, to ørenringe, bronzetråd med tre glasperler, to fibler, fem lerkar samt fragm. af kæde med dreipass. (ingen opl. om placering. Skelettet er af et ungt individ)	Jordfæste	Pauli 1975, s. 72.
Norditalien				
Grav 43	fondo Costa Martini, Este	10 bronzefibler, jernfibel, to vedhæng i form af fødder, andre vedhæng, remspænde, glasperler, seks dreipåse, et antal lerkar m.v.	Jordfæste	Frey 1969, s. 22, abb. 9.
Grav 14	Vestnekropol, sepolcreto Pelà, Este	Tre bronzefibler, klapreblik, fragm. situla?, glasperler, smykkeplade, en dreipass, et antal bemalede lerkar m.v.	Jordfæste	Frey 1969, s. 98, Taf. 29; 37,1.
Grav 31	Vestnekropol, fondo Capodaglio, Este	14 bronzefibler, flere dreipåse, heraf én anbragt omkring en fibel, halsring af bronzeperler, kæde af talrige glasperler, en dreipass, fire bronzesitulæ, heraf én med dyrefrise, et antal bronzeskåle, bronzeskål på trefod, to bronzeskåle på høj fod og meget andet samt et antal bemalede og umalede lerkar.	Jordfæste	Frey 1969, s. 99, Taf. 32 og 33; 70-71, 23-24.
Grav 13	Vicolo Ognisanti, Padova	Bronzefibel, dyreornamenteret bælte af bronzeblik, tre kurveformede og et brilleformet vedhæng, ringe, kæder, en jernøkse og fire dreipåse.	Urne?	Frey 1969, s. 100, Taf. 34, 41-49; 80, 40

Tabel 2. Fundkombinationer med dreipass. Grave fra Europa.

Finds combinations with trefoil. European graves.

gravgodset normalt blev brændt sammen med liget, således at metalgenstande ofte er fragmenterede til ukendelighed. I modsætning hertil er næsten alle de franske og italienske grave jordfæstegrave, og gravgodset er som helhed velbevaret. Eftersom flere af de italienske grave er ekstremt fundrige, er genstandsbeskrivelserne i tabellen lidt summariske.

Fig. 5. Dreipass fra Corel Samlingen. ML 1435 fra Somme-Bionne, til højre benskive, ML 1589 fra Bergères-les-Vertus. Begge sandsynligvis fremstillet af menneskekranier. – Foto: British Museum.

Trefoil from the Corel Collection. ML 1435 from Somme-Bionne, to the right bone disc ML 1589 from Bergères-les-Vertus. Both probably made from human skull.

Det viser sig, at billedet ikke er helt så klart. I en af de tyske grave er dreipassen kombineret med en armrings og små spiralluller, og i en anden med et rørformet blikstykke, hvis funktion er uvis. Den tredje grav, der måske kan være en mandsgrav, består af en husurne med to trådringe, en jernkniv samt to bikar. I de franske grave er udvalget af gravgods betydeligt mere varieret. I en af gravene findes ingen deciderede smykker, blot to gennemborede dyretænder og en keramikperle, men ifølge Ludwig Pauli må det være en kvindegrav.¹⁵ I de to øvrige fund indgår både hals- og armrings, og den ene af gravene rummer et righoldigt udstyr, bl.a. en halsring med mindst 23 glasperler.

I fortsættelse heraf vil jeg inddrage nogle spektakulære udgaver fra Nordfrankrig, der sandsynligvis er udskåret af menneskekranier. De to ligger i Corel Samlingen på British Museum, men desværre kun med oplysninger om fundsteder. Stykket fra Somme-Bionne er afbildet på fig. 5 sammen med en afrundet skive med tre gennemborede huller, ligeledes af menneskekranium.¹⁶ Næsten tilsvarende skiver som det afbildede, dog med et varierende antal huller, kendes fra Bayern, men de er fra urnemarkskulturen og dermed lidt ældre.¹⁷ Den anden dreipass i samlingen er fra Heiltz-l'Évêque, hvor den blev fundet sammen med to blå glasperler.¹⁸ Endelig kan nævnes et eksemplar fra Juvigny, der var anbragt i en halskæde (fig. 6).¹⁹

Flere af de italienske grave indeholder et overdådigt udvalg af genstande, og tre grave adskiller sig fra alle de resterende ved at indeholde mere end én dreipass. I den rigeste grav, nr. 31 fra Este, er der f.eks. 14 bronzefibler, en halsring af bronzepærler, en halskæde af glasperler, fire bronzesitulae samt bronzeskåle på henholdsvis høj fod og trefod. Gravene 14 og 43, begge fra Este, indeholder hverken hals- eller armrings, men til gengæld glasperler, der

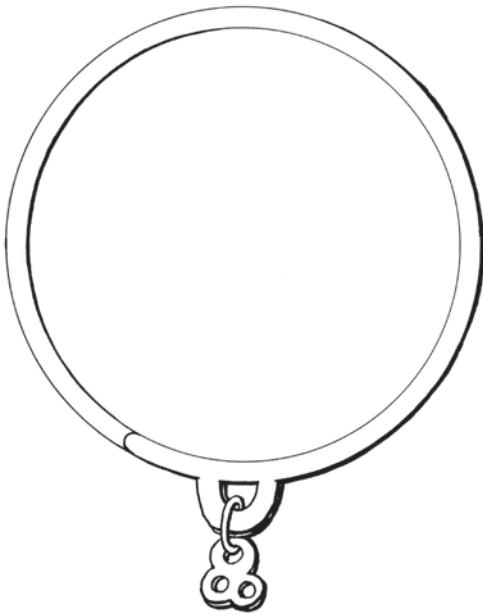

Fig. 6. Halsring med dreipass af menneskekranium fra Juvigny, Frankrig. – Efter Bretz-Mahler, 1971, pl. 55,1.

Neck ring with trefoil made from human skull. Juvigney, France Juvigny, France.

ifølge Pauli i de aller fleste tilfælde findes i kvinde- og barnegrave.²⁰ I graven fra Padova mangler smykkerne tilsyneladende, og da der indgår en jernøkse og et ornamenteret bælte af bronzeblik, kan den eventuelt være en mandsgrav.

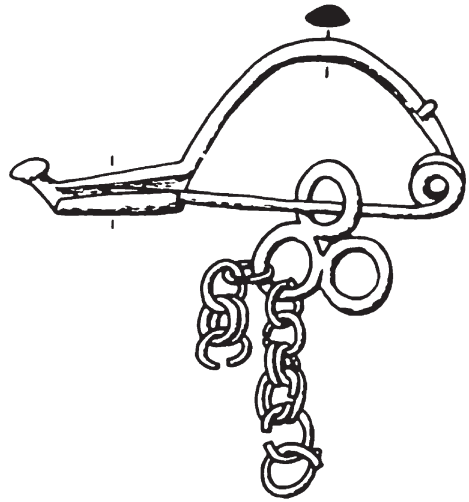
Gennemgangen af fund fra både Nord- og Sydeuropa viser, at dreipassen primært indgik i grave med kvindeudstyr, og i både brand- og jordfæstegrave. Hvad der er mest bemærkelsesværdigt er, at denne temmelig simple genstand ikke kun findes i sparsomt udstyrede grave, i Norden og Tyskland ofte uden andet gravgods, men også i nogle af de rigeste grave i Frankrig og Italien. Ud fra en samlet betragtning kan blot et par af fundene opfattes som mandsgrave, hvorimod resten indeholder smykker af en art, der sædvanligvis tolkes som kvindeudstyr.

Anvendelse

Eftersom dreipassen overvejende kendes fra grave med smykkeudstyr, ville det være interessant at undersøge, hvordan den blev båret. De mange brandgrave fra Norden og Tyskland er vanskelige at fravriste oplysninger i så henseende, og derfor inddrages depot- og løsfundene. Af og til omtales en smykkeopsætning fra et depotfund i Ernst Sprockhoffs afhandling, hvor den fungerer som mellemed i en halsring, men han gør dog opmærksom på, at der er tale om en rekonstruktion.²¹ Blandt de italienske fund må fremhæves en dreipass fra grav

Fig. 7. Dreipass i fibel fra grav 31, Este, Veneto, Italien. – Efter Frey 1969, Taf. 33, 10.

Trefoil in a fibula from grave 31, Este, Veneto, Italy.

31, Este, der var anbragt i en fibel, og i én af dreipassens ringe hænger to korte metalkæder (fig. 7). Der foreligger ikke yderligere oplysninger, men uanset om disse genstande udgør en del af en større smykkeopsætning eller ej, er dreipassen her et vedhæng. En dreipass fra Bömitz, Pommern er forsynet med en lille øsken, og i dette tilfælde er der ingen tvivl om, at den var et vedhæng.²² Denne funktion bekræftes af et dansk fund, Voldtoftedepotet, hvor dreipassen ganske enkelt er fastgjort til en lille ring, der er anbragt i en snoet bronzehalsring sammen med flere små ringe (fig. 8) (kat.nr. 9).²³ Den tidligere omtalte kranie-dreipass fra Juvigny er rent faktisk anbragt i en halsring på præcis samme måde (fig. 6). Men i betragtning af at mange grave ikke indeholder halsringe, er der grund til at nævne et usædvanligt fund fra Asnæs på Sjælland, hvor dreipassen hænger i en lang snor af organisk materiale (kat. nr. 13). Denne form for halsring kan have været udbredt i Nordeuropa, men da organisk materiale ikke bevares i brandgrave, er det naturligvis umuligt at dokumentere.

Herudover foreligger der oplysninger om gravgodsets placering i de to franske jordfæstegrave fra Chouilly. I grav 42 var tand- og keramikperler samt dreipass placeret på brystet af afdøde, hvilket antyder, at genstandene var anbragt i en snor om halsen. I grav 141 fandtes hals- og armringerne ved knæene, og resten af udstyret var anbragt ved venstre skulder (tabel 2). Umiddelbart ville man forvente, at smykkerne var placeret, som de blev båret i levende live, men det er ikke tilfældet her.

På trods af det lidt spinkle grundlag, må det konkluderes, at dreipassen ikke hørte til bælteudstyret, derimod var den en form for smykke, nærmere betegnet et vedhæng, og der foreligger flere eksempler på, at den blev båret i halsringe af enten metal eller organisk materiale.

Fig. 8. Halsring med dreipass og små ringe fra Voldtofte depotet, Fyn.

– Efter Thrane 1971, 3,11.

Neck ring with trefoil and small rings from the Voldtofte hoard, Funen.

Symbolik

Det er bemærkelsesværdigt, at dreipassen ikke alene eksisterede igennem ca. 500 år, men at den overlevede de omfattende samfundsmæssige ændringer, der fandt sted fra ca. 800-400 f.Kr. i Norden, hvilket ikke er tilfældet med andre smykketyper, og derfor kan den have haft en stor symbolværdi. I dansk yngre bronzealder fungerede rageknivene som den tids kalkmalerier, idet de var ornamenterede med forskellige religiøse symboler, især skibe og dyrefigurer.²⁴ Indtil nu er det kun lykkedes at finde ét tilfælde, hvor dreipassen optræder ikonografisk, og det er fra Danmark, nærmere bestemt en ragekniv fra en urnegrav i Fousing, Ringkøbing amt, der dateres til periode V (fig. 9).²⁵ Dekorationen består i øvrigt kun af smalle trekanter langs randen samt en række korte streger. I modsætning til skibssymboler, der eksisterede igennem hele bronzealderen og blev videreført og senere optaget i bl.a. den kristne religion, forsvandt dreipass-formen ud af billedet i løbet af førromersk jernalder. Da dreipassen kun undtagelsesvist blev brugt ikonografisk – på en genstand relateret til mænd og i stedet anvendtes som plastisk element knyttet til kvindesfæren – åbner dette for en særlig tolkning, nemlig som amulet.

Fig. 9. Rasekniv ornamenteret med dreipass og tilhørende urne (ca. 40 cm høj). Fousing, Ringkøbing amt. – Fotos: John Lee, Nationalmuseet.

Razor ornamented with trefoil and associated urn (c. 40 cm tall). Fousing, Ringkøbing county.

Amuletter

Der er generel enighed om, at amuletter er små genstande, der bæres på kroppen, og at de beskytter det pågældende individ mod overnaturlige kræfter, men også mod uheld og sygdomme, foruden at de kan sikre vellykkede fødsler.²⁶ Til billedet hører desuden, at de kan have helbredende egenskaber og bliver i så fald båret ved den syge legemsdel.²⁷

Inden for dansk arkæologi er det kun få objekter fra bronzealderen og førromersk jernalder, der har fået betegnelsen amuletter. Mest omtalt er de småting, der har ligget i læderpunge i grave fra ældre bronzealder, f.eks. Hvidegårdsmandens grav, hvor indholdet bestod af en ravperle, konkylier, indtørrede

rødder, bark, en falkeklo, halen af en snog m.v.²⁸ Men eftersom ejermændene almindeligvis opfattes som shamaner eller troldmænd, var disse genstande beregnet til helt særlige formål. Derimod bliver glas- og ravperler, der tidligere blev opfattet som deciderede smykker, nu tolket som amuletter, hvilket begrundes med, at de især findes i kvindegrave.²⁹ Et par genstande fra Fårdal-fundet, det berømte depot fra periode V, betegnes som amuletter, ganske vist af en helt speciel karakter.³⁰ Den ene består af en begklump, som ifølge Hans Kjær måske omslutter en lille genstand af ukendt beskaffenhed. Klumpen er omviklet med strimler af birkebark og en snor, og det hele er igen dækket af et lag beg. En anden begklump, der er formet over en uregelmæssig genstand, er forsynet med to øjne af små bronzeringe og forestiller et dyrehoved.

I Tyskland derimod har der været langt større interesse for amuletter og navnlig ud fra den klassiske opfattelse, det vil sige, at de er knyttet til det individ, der bærer dem.³¹ Ifølge Georg Kossack opstod der i Mellemeuropa i sen bronzealder og tidlig jernalder mange forskelligartede amuletter, som eksisterede i lang tid, bl.a. hjul, vandfugle, rasleblok og dreipåse.³² Ganske vist var det primært metalgenstande, Kossack interesserede sig for, men til amuletter medregner han også kranieskiver, jfr. eksemplaret fra Somme-Bionne.³³ At bestemte objekter også i fortiden blev opfattet som amuletter, har bl.a. Elisa Perego gjort opmærksom på. Latinske forfattere betegner således koraller, rav, glasperler, snegle- og muslingeskaller, flint, horn og dyretænder som amuletter, og de fortæller endvidere, at disse genstande forekom overalt i det mediterrane område i tidlig jernalder og romertid.³⁴ Pauli har udført en omfattende og systematisk analyse af amuletter på basis af et stort antal mellemeuropæiske grave i det tidsrum, som er aktuelt her, periode VI-I.³⁵ Han klassificerer en række meget forskelligartede genstande af metal, organisk materiale og bjergart, der ifølge hans opfattelse hverken kan betegnes som smykker, våben eller redskaber, og de er inddelt i fem kategorier:³⁶

- støjende genstande: rangler af keramik og klapreblik
- ydre sanselige genstande: både genkendelige objekter som hjul, sko, fødder, små menneske- eller dyrefigurer, men også mindre genkendelige genstande, f.eks. dreipåsen
- ufærdige genstande med støberester eller støbetapper, sammenbøjede objekter og andet, som ikke umiddelbart kan anvendes
- abnorme eller kuriøse genstande uden praktisk funktion, eksempelvis metalstave, skrot og lignende
- naturmaterialer: mineraler og bjergarter, rav, hjortetak, snegle- og muslingeskaller, dyretænder samt glasperler

Her er tale om en lang række objekter, som også kendes i Norden, og de er sædvanligvis vanskelige at forklare og betegnes derfor ofte som rituelle genstande. En problematisk kategori er imidlertid de mindre genkendelige oldsager, hvor dreipassen er placeret, da det jo er vores erfaringsgrundlag i dag, der lægges til grund. Men resultatet af den samlede analyse er interessant, idet alle de pågældende genstande næsten kun er fundet i kvinde- og barnegrave.³⁷

Konklusion og afslutning

I Norden såvel som i resten af Europa var dreipassen sandsynligvis en amulet, eftersom det i flere tilfælde kan dokumenteres, at den blev anvendt som vedhæng samt det forhold, at den overvejende findes i kvinde- og evt. barnegrave. At den blev anvendt på samme måde, uanset om den var fremstillet af bronze eller af et materiale som menneskekranium, bekræfter tolkningen. Baggrunden for, at det næsten kun var kvinder og børn, der bar disse amuletter, er vanskelig at diskutere på det foreliggende grundlag, men bør tages op i forbindelse med en analyse af flere af de objekter, Pauli behandler.

Tilbage står imidlertid et væsentligt spørgsmål, nemlig om amuletterne ikke i virkeligheden rummede flere betydningslag?³⁸ Dette er meget sandsynligt, især i betragtning af at kun få individer blev begravet med en dreipass eller andre former for amuletter. Bilstrup-graven er et godt eksempel, idet den indeholdt et righoldigt og usædvanligt gravgods, og de rige mellemeuropæiske grave viser, at den her anvendtes af eliten. Den endelige konklusion er således, at dreipassen besad en magisk kraft og formentlig havde en symbolsk betydning samtidig med, at den var et smykke, som var forbeholdt samfundets øverste sociale grupper.

Brugen af amuletter tiltog ifølge Pauli i perioder med politisk og økonomisk uro, og han nævner blandt andet århundrederne omkring 500 f.Kr. i Mellemeuropa.³⁹ Det samme var tilfældet i Norden, idet nogle af de største samfundsomvæltninger i forhistorien fandt sted fra ca. 800-400 f.Kr. Det er imidlertid interessant, at man på trods heraf opretholdt traditionen med at anvende en specifik amuletttype i det meste af Europa, herunder Danmark.

KATALOG OVER DANSKE DREIPASS FUND

1. SMS 419A Bilstrup, Skive landsogn, Viborg amt. 13.04.10. sb 136. (fig. 1 og 3).

Dreipass, fragmenter af armringe og evt. lille øskenring, bronzespiral, bronzesnoning, dragtnål af jern, lille hankekar samt et stk. biotit.

Brandgrube. Udgravet 1997.

Kilde: Museum Salling.

2. NM B 6740-42. Vammen, Viborg amt. 13.08.14.

Dreipass, amring af bronze, smeltet bronze.

Fundet ved sløjfning af høj på matr. nr. 2a, Vammen by og sogn. Genstandene lå sammen med brændte knogler under en flad sten i vestsiden af højen, ca. 0,7 cm under højens overflade.

Gravfund indleveret af privat i 1898.

Kilde: Broholm 1946, grav 1050; Nationalmuseets protokol.

3. Viborg 1236. Gedsted, Viborg amt. 13.09.02.

Dreipass, fragm. snoet halsring, flere bronzeperler af ombøjet blik, øskenring med tværstillet øsken, fragm. af flad bronzering, evt. krølhovednål (fremgår af fotoet, men ikke anført i protokollen).

Gravfund indleveret af privat i 1870. Genstandene foreligger kun som foto.

Kilde: Viborg Museums Protokol.

4. C 7287-91, C 8718, FHM 1730-31, 2665, 2751, 2864, 5982. Falling, Aarhus amt. 15.02.03. sb 18.

Dreipass, 271 øskenringe, bronzering uden øsken. Opsamlet i mindre mose af flere omgange, fra slutningen af 1800-tallet og frem.

Kilde: Vebæk 1945; Jensen 1997, s. 285.

5. NM 18163. Balle Mark, Bredsten sogn, Vejle amt. 17.09.01.

Dreipass.

Fundet i en høj. Indleveret af privat i 1859 sammen med en række andre bronzegenstande og en urne.

Kilde: Nationalmuseets protokol.

6. HEM 34-36/32. Gåsdal, S. Borris sogn, Ringkøbing amt. 18.01.11.sb 111. (fig. 9).

Dreipass, edsring af bronze, dia. ca. 5 cm indvendigt (Baud. type XIX D1c). Urne.

Gravfund indleveret af privat i 1932. Fundet i østsiden af høj.

Kilde: Museum Midtjyllands protokol.

7. NM B 5090. Knepvej, Vamdrup sogn, Ribe amt. 19.01.09.sb 11.

Dreipass.

Indleveret af C. Boye. Fundet i urne i højens sydlige eller sydøstlige del i 1871.

Kilde: Broholm 1946, grav 1320; Nationalmuseets protokol.

8. Uldal, Skrydstrup sogn, Gram herred, Haderslev amt. 20.02.08.

Dreipass.

Gravfund fra Uldal gravpladsen.

Kilde: Museum Sønderjylland.

9. B 827-40. Voldtofte, Odense amt. 08.02.05. (fig. 8).

Hængekar med følgende indhold: dreipass, fragmenter af drevet bronzekar, fragmenter af grebspidssværd, to skafttungeknive, bronzesegl, rygtapsegl, syl, snoet halsring med krog-lukke, do. med fire ringe og dreipass, edsring, fragmenter af spirallring m.v. Fundet i mose.

Kilde: Broholm 1946, M. 155; Thrane 1971.

10. NM 25564. Egnen ved Frederiksgave, Odense amt. 08.02.18.

Dreipass uden opl.

Kilde: Thrane 2004,119, pl. 36,18.

11. FSM 4520. Galgedil, Otterup sogn, Odense amt. 08.03.06.

Dreipass.

Fundet i grube med støbeaffald i 1988.

Kilde: Jensen 1995; Lønborg 1995.

12. Z 1781. Nostrup, Raklev sogn, Holbæk amt. 03.01.03.

Dreipass.

Fundet i gravhøj med ca. 10 urnegrave.

Kilde: Broholm 1946, grav 1050; Nationalmuseets protokol.

13. NM 13986. Lerchenborg ved Asnæs, Holbæk amt. 03.04.01.

Dreipass med snor af organisk materiale.

Indleveret 1854.

Kilde: Nationalmuseets protokol.

Uden oplysning om fundsted:

RIM 1948H. Ringkøbing Museum. Fra Gamle samling.

00012xCOO89. Horsens Museum. Fra Den Lindemannske Oldsagsamling.

NOTER

Tak til de mange kolleger, der har bidraget med oplysninger om dreipassen, især museumsinspektør Lisbeth Christensen, Museum Sønderjylland. En særlig tak til professor, em, dr.phil Henrik Thrane for fundoplysninger og dateringer samt gennemlæsning af tidligere manuskript.

1. SMS 419A. Bilstrup, Skive landsogn, Viborg amt. Museum Salling.
2. F.eks. Maier 1956; Sprockhoff 1956, s. 238f; Frey 1957; Pauli 1971; Hingst 1974, s. 67ff.
3. Müller 1891, s. 34, nr. 223.
4. Thrane 1971; Jensen 1995; Lønborg 1995.
5. Sprockhoff 1956, Taf. 57.
6. Bl.a. von Brunn 1939, Taf. XXII; Kossack 1954, 17; 26; Sprockhoff 1956; Müller-Karpe 1959, Taf. 86,35; Krüger 1961, s. 58; Frey 1969, s. 245f; Horst 1971, s. 193;

- Pauli 1971, Liste 11b; Karte 10; Simon 1972, s. 31, Taf. 19, 26, 69; Hingst 1974, s. 67f; Pauli 1975; Mozsolics 1985, s. 143; Terzan 1976, Taf. 39; Parzinger 1988, 13; Taf. 44; Wägen 1998, s. 159f. Evt. også Grækenland og Serbien iflg. Maier 1956.
7. Thrane 1971; Vebæk 1945.
 8. Hingst 1974, s. 67ff.
 9. Mozsolics 1985, s. 143.
 10. Bl.a. Hingst 1974.
 11. Hornstrup, manuskript.
 12. Wägen 1998, s. 159f.
 13. Keiling 1969, s. 39.
 14. Hornstrup, manuskript.
 15. Pauli 1975, s. 69f.
 16. ML 1435 Somme-Bionne og ML 1589 Bergères-les-Vertus. The Corel Collection, British Museum.
 17. Röhrer-Ertl 1994.
 18. ML 1870 Heiltz-l'Évêque Heiltz, Charvais. The Corel Collection, British Museum.
 19. Bretz-Mahler 1971, s. 82, pl. 55,1.
 20. Pauli 1957, s. 131f.
 21. Sprockhoff 1956, 161f, abb. 44. Der er dog eksempler fra Frankrig på, at meget små dreipåse fungerede som mellemled (Bretz-Mahler 1971, pl. 38).
 22. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern 2011, s. 333, abb. 38.
 23. Thrane 1971.
 24. Kaul 1998; Hornstrup 2013.
 25. NM B 6995-96; Broholm 1946, nr. 885. Ragekniven er af typen X1 C1 (Baudou 1960, 36f).
 26. Kossack 1954, s. 2; Pauli 1975, s.160; Perego 2010.
 27. Perego 2010, s. 72.
 28. Glob 1970, s. 93; Jensen 2002, s. 302f.
 29. Varberg *et al.* 2014, s. 30.
 30. Kjær 1927, s. 261f.
 31. Kossack 1954; Pauli 1975.
 32. Kossack 1999.
 33. Kossack 1999, s. 132. En opfattelse der deles af Röhrer-Ertl 1994.
 34. Perego 2010, s. 71.
 35. Pauli 1975.
 36. Pauli 1975, s. 116ff.
 37. Pauli, s. 132ff.
 38. Perego, s. 82ff.
 39. Pauli 1975, s. 210f.

LITTERATUR

- Baudou, E. 1960: *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Studies in North-European Archaeology. Stockholm.
- Behn, F. 1924: *Hausurnen*. Vorgeschichtliche Forschungen. Band 1, 1. Berlin. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern*. Jahrbuch 2011, 59, s. 305-534.

- Bretz-Mahler, D. 1971: *La Civilisation de la Tene I en Champagne*. XXIIIe supplément à "Gallia". Paris.
- Broholm, H.C. 1946: *Danmarks Bronzealder*, bd. 3. København.
- von Brunn, W.A. 1939: Die Kultur der Hausurnengräberfelder in Mitteldeutschland zur frühen Eisenzeit. *Jahreschrift für die Vorgeschichte der Sächsisch-Thüringischen Länder*.
- Frey, O.-H. 1957: Die Zeitstellung des Fürstengrabes von Hatten im Elsass. *Germania* 35, s. 229-249.
- Frey, O.-H. 1969: *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*. RGF, 31. Berlin.
- Glob, P.V. 1970: *Højfolket. Bronzealderens mennesker bevaret i 3000 år*. København.
- Hingst, H. 1974: *Jevenstedt. Ein Urnenfriedhof der älteren vorrömischen Eisenzeit im Kreise Rendsburg-Eckernförde, Holstein*. Neumünster.
- Hornstrup, K.M. 2013: Var fuglen kun "vandbærer" i yngre bronzealder? I: S. Boddum, M. Mikkelsen & N. Terkildsen (red.): *Dødekulten i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Yngre bronzealders kulturlandskab, 3. Viborg, s. 127-134.
- Hornstrup, K.M. (manuskript): Bilstrup – en lille gravplads fra begyndelsen af jernalderen, ca. 500-400 f.Kr. Publiceres i *Skivebogen. Historisk Årbog for Skive og Omegn*, 2015.
- Horst, F. 1971: Hallstattimporte und -inflüsse im Elb-Havel-Gebiet. *Zeitschrift für Archäologie*, 5, s. 192-214.
- Jensen, J. 1997: *Fra bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse*. København.
- Jensen, J. 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2000-500 f.Kr.* København.
- Jensen, N. 1995: Galgedil ved Otterup. *Fynske Minder*, s. 54-58.
- Kaul, F. 1998: *Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History, 3:2. København.
- Keiling, H. 1969: *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet*. Schwerin.
- Kjær, H. 1927: To votivfund fra yngre bronzealder, fra Fyen og Jylland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 236-276.
- Kossack, G. 1954: *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*. RGF, 20. Berlin.
- Kossack, G. 1999: *Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9.- 6. Jahrhundert v. Chr. Geb.)*. München.
- Krüger, H. 1961: *Die Jastorfkultur in den Kreisen Lüchow-Dannenberg, Lüneburg, Uelzen und Soltau*. Neumünster.
- Lønborg, B. 1995: Metalstøbning i sen bronzealder. *Fynske Minder*, s. 59-63.
- Maier, F. 1956: Zu einigen bosnisch-herzegowinschen Bronzen in Griechenland. *Germania*, 34, 1, s. 63-74.
- Mozsolics, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- Müller, S. 1891: *Ordnung af Danmarks Oldsager. Bronzealderen*. København.
- Müller-Karpe, H. 1959: *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. RGF, 22. Berlin.
- Parzinger, H. 1988: *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit*. Hemsbach.
- Pauli, L. 1971: Die Golasecca - Kultur und Mitteleuropa. *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 1, 1, s. 1-58.
- Pauli, L. 1975: *Keltischer Volksglaube*. München.

- Perego, E. 2010: Magic and Ritual in Iron Age Veneto, Italy. *Papers from the Institute of Archaeology* 20, s. 67-96.
- Röhler-Ertl, O. 1994: Über Urnenfelderzeitliche Schädel-Rondelle aus Bayern. Versuch einer Interpretation auf interdisziplinärem Wege. I: M. Kokabi & J. Wahl (eds.): *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie*. Stuttgart, s. 269-295.
- Simon, K. 1972: *Die Hallstattzeit in Ostthüringen*. I. Berlin.
- Sprockhoff, E. 1956: *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (Periode V)*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz.
- Terzan, B. 1976: Certoska fibula. *Arheoloski vestnik* 27, s. 317-536.
- Thrane, H. 1971: Hoards of the Danish Late Bronze Age (Mont. V). In: C.J. Becker (ed.): *Inventaria Archaeologica*, 7. Set. DK 36-DK 39.
- Thrane, H. 2004: *Fyns Yngre Broncealdergrave*. Bind 1 og 2. Odense Bys Museer, Odense.
- Wangen, V. 1998: Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultudøvelse i 1200 år. I: E. Østmo (red.): *Fra Østfolds Oldtid. Foredrag ved 25-års jubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny Rekke, 21, Oslo, s. 153-171.
- Varberg, J., B. Gratuze & F. Kaul 2014: Glasvejen. *Skalk* 5, s. 20-30.
- Vebæk, C.L. 1945: Smederup. An Early Iron Age Sacrificial Bog in East Jutland. *Acta Archaeologica*, XVI, s. 195-211.

The trefoil – a magical object?

In 1997, a trefoil was found in a cremation pit at Bilstrup near Skive in Viborg county. The other grave goods, comprising fragments of arm rings and smaller rings, the stem of an iron pin, a small handled vessel etc., gave no hint as to the trefoil's function and I have therefore searched ever since for information on these small ornaments (figs. 1 and 3).

Trefoils are relatively rare finds, but are known from across most of Denmark (fig. 2 and catalogue) and large parts of Europe: Norway, Germany, Slovenia, Hungary, France and Italy, as well as possibly Serbia and Greece. They were also around for a remarkably long period of time, from c. 900 to c. 400 BC. As the trefoil has never been subjected to an independent study and analysis, but only described and discussed in minor notes, I will investigate here how it was used and the functions it had, based on finds from various European areas

A trefoil consists of three rings soldered together to form a triangle, but a few examples are cast in one piece. Its size varies from c. 2.5 to 5 cm. There are some special versions, for example where the rings are joined together by short bars, but these are not included here. In Germany and a few other countries the trefoil is referred to as the *Dreipass*, but in Denmark these objects have been recorded under various different names and are therefore difficult to trace in the archives. Trefoils are usually made of bronze, but there are some versions carved in sandstone or even made from human skulls. They tend to be found in graves, but are also recorded from hoards. In Denmark, they fall within a dating range extending from

Bronze Age period V up to and including Pre-Roman Iron Age period I.

The Scandinavian finds are presented in figure 2 and in the catalogue. As can be seen from these, the trefoil has been recorded from a number of graves, but has also been found in two hoards – at Voldtofte in Funen and Falling in eastern Jutland. Trefoils were presumably produced locally, as an example has been found in a pit together with casting waste at Otterup on Funen (cat. no. 11).

With the aim of determining the trefoil's function, an analysis was first carried out relating it to gender. An examination of finds combinations from Scandinavia shows that the trefoil occurs exclusively in graves containing ornaments such as neck and arm rings (table 1). It is possible that a few of these could be child graves, as suggested for example by the oath ring from the grave at Gåsdal, which has an internal diameter of only c. 5 cm (fig. 4).

The other graves are in Germany, France and Italy (table 2). Even though the trefoil occurs in a large number of German graves, it is combined with other finds in only three cases, and in only one of these is a female ornament involved, i.e. an arm ring. As one of the other graves contains a knife, together with two twisted rings and two accessory vessels, this could be the grave of a man (table 2). Two of the graves in France have both neck and arm rings, whereas the third merely contains perforated animal teeth and a ceramic bead. France is also where the trefoils carved from human skulls were found, but there is unfortunately no information on their context. Two of

these bone trefoils are now in the Corel Collection at the British Museum; one of them is illustrated in figure 5, together with a rounded disc perforated by three holes. The second example was apparently found together with two blue glass beads. Finally, mention should be made of a third example where the trefoil was attached to a necklace (fig. 6). Examination of the Italian graves, several of which contain particularly rich grave goods, reveals that three of these differ from the others by containing more than one trefoil (table 2). However, only grave 31 also has neck and arm rings. The grave at Padova can be interpreted as that of a man, because it contains an iron axe and an ornamented belt of sheet bronze. The other two graves contain glass beads and, according to Ludwig Pauli, these are characteristic of female and child graves.

The result of the analysis is, accordingly, that trefoils are found primarily together with grave goods characteristic of women and possibly also children.

The next question relates to how the trefoil was worn, and stray finds and finds from hoards are also included in this analysis. In one of the Italian graves, the trefoil is a pendant on a fibula and two metal chains are attached to one of its rings (fig. 7). A trefoil from Bömitz in Pomerania is fitted with a small eye, thereby confirming its use as a pendant. A necklace from the Voldtofte hoard on Funen incorporates several rings and a trefoil in a small spiral, and the same arrangement is seen on a neck ring from Juvigny, where the trefoil is made of human skull (figs. 8 and 6). In one of the Danish finds, the trefoil hangs from a long string of organic material (cat. no. 13). As metal neck rings are rare finds in graves, this was perhaps the usual way in which the trefoil was worn.

It must be concluded that the trefoil was a form of ornament, more precisely a pendant, and there are several examples

showing that it was worn suspended on neck rings of either metal or organic material, or alternatively attached to a fibula.

Considering that the trefoil was in existence for about 500 years and was the only ornament that survived the extensive societal changes that took place in the period c. 800-400 BC, it presumably had great symbolic significance. It was, however, rare as an iconographic motif as it has only been found in this form on one artefact: a razor from Fousing, western Jutland (fig. 9).

Due to its distribution as a plastic ornament and its association with female and possibly also child graves, it is presumed that the trefoil functioned as an amulet. Amulets are generally understood as being small objects that are worn on the body and which protect the individual wearing them from supernatural forces, misfortune and illness, as well as ensuring the successful delivery of children. They can also have curative powers if worn on the affected part of the body.

In Central Europe in the Late Bronze Age and Early Iron Age, a variety of amulets emerged that existed for a long period of time: wheels, waterfowl, jingle plates and trefoils. Classical sources reveal that a number of small objects, such as corals, amber, perforated animal teeth, glass beads and so on, were also perceived as amulets at this time. The most significant analysis of amulets has been carried out by Ludwig Pauli on the basis of a large number of finds from graves in Central Europe, dating from the period relevant here. Pauli classifies a range of objects that cannot be considered as either ornaments, weapons or tools into five categories: a. noise-generating objects such as ceramic rattles and jingle plates, b. externally sensuous objects, such as human and animal figures, and less readily recognisable objects, such as trefoils, c. unfinished objects, casting waste and bent objects, d.

abnormal or curious objects such as scrap metal, e. natural materials such as stone, amber, animal teeth, but also glass beads.

His classification shows that these objects occur primarily in the graves of women and children, which corresponds to the use of trefoils in Scandinavia.

It must therefore be concluded that the trefoil was most probably an amulet, regardless of whether it was made of bronze or of human skull, as there are several examples clearly showing its use as a pendant. The trefoil was a relatively rare artefact and its presence in the, by Scandinavian standards, richly-furnished Bilstrup grave and in elite graves in Central Europe shows that it possessed sev-

eral layers of significance. Consequently, it was not merely a magical object but presumably also possessed symbolic importance, at the same time as being an ornament reserved for individuals from the uppermost strata of society.

According to Ludwig Pauli, the use of amulets increased in periods of political and economic unrest, for example around 500 BC, and in Scandinavia there were violent societal upheavals from c. 800-400 BC. However, despite the many changes that took place during this period, the tradition of wearing this specific type of amulet prevailed across large parts of Europe.

Karen Margrethe Hornstrup
Moesgaard Museum